

Social rörlighet och jämlikhet i möjligheter – en kommentar

ANDERS BJÖRKLUND, KARIN HEDEROS OCH MARKUS JÄNTTI

Social rörlighet – eller rörlighet mellan generationer – är av stort intresse i den allmänna debatten och inom forskningen. Sociologer har länge studerat klassrörlighet mellan föräldrar och barn. Under de senaste decennierna har nationalekonomer bidragit till sådan forskning och särskilt med analyser av inkomströrlighet mellan generationer. Både sociologer och nationalekonomer har också studerat rörlighet i olika dimensioner av utbildning. Det finns därför en omfattande forskning om social eller intergenerationell rörlighet, som bör spridas till en bred publik. Två färska svenska exempel på rapporter som går igenom forskning på området och vänder sig till en bredare publik är en bilaga till 2019 års Långtidsutredning, med titeln ”Utvecklingen av intergenerationell rörlighet i Sverige” (Brandén och Nybom 2019) och en SNS-rapport med titeln ”Social rörlighet” (Adermon m fl 2021a). Denna kommentar är motiverad av dessa rapporter.

Social rörlighet vs jämlikhet i möjligheter
Begreppet ”social rörlighet” är så pass etablerat att det kan användas även när man vänder sig till en bredare publik. Ofta tas för givet att en studie av social rörlighet också är en studie av jämlikhet i möjligheter. Vår första kommentar är att det är angeläget att skilja mellan dessa begrepp. Jämlikhet i möjligheter är ett betydligt bredare fenomen än social rörlighet. För att förklara detta måste vi utgå från att det finns en viss typ av ojämlikhet som vi vill förstå orsakerna till. Utfallet kan vara inkomster (mätta

under flera år för att undvika tillfälliga fluktuationer i inkomster), social klass definierat utifrån något klassschema, utbildningsnivå, eller något prestationsmått inom utbildningen såsom betyg eller testresultat.

Med ett sådant utfall definieras social rörlighet i regel utifrån det beskrivande statistiska sambandet mellan två närliggande generationer. I vissa fall kan sambandet beskrivas med hjälp av en tabell där föräldrarnas klass, inkomst eller utbildningsnivå relateras till barnens; ju mer barnens position skiljer sig från föräldrarnas, desto högre är rörligheten och vice versa. Inom den nationalekonomiska traditionen, som har fokus på inkomster eller utbildningsår, har det varit vanligt att beskriva sambandet med en lämplig koefficient i en regressionskvation där barnens inkomst förklaras av föräldrarnas inkomst. Detta blir då ett mått på orörlighet i stället för rörlighet.

Jämlikhet, eller ojämlikhet, i möjligheter är rimligen något mycket bredare. Vi föredrar en definition inspirerad av John Roemers arbeten (se t ex Roemer 1998 eller Roemer och Trannoy 2016). Här görs en distinktion mellan, å ena sidan, förklarande faktorer som den enskilde individen själv råder över genom sina ansträngningar av olika slag och, å andra sidan, förklarande faktorer som den enskilde individen inte råder över och därmed heller inte kan hållas ansvarig för. De senare faktorerna kallar Roemer för ”omständigheter” (*circumstances*). Graden av ojämlikhet i möjligheter definieras då som den andel av ojämlikheten som beror på sådana omständigheter. Föräldrarnas resurser i form av inkomster, utbildning och ställning på arbetsmarknaden bör självfallet hänföras till kategorin omständigheter. Därför fångar en studie av social rörlighet upp betydelsen av *en* enskild omständighet som kan vara föräldrars inkomst eller utbild-

INLÄGG

Anders Björklund är professor emeritus i nationalekonomi vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Anders.bjorklund@sofi.su.se

Karin Hederos är forskare vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Karin.hederos@sofi.su.se

Markus Jäntti är professor i nationalekonomi vid Institutet för social forskning, Stockholms universitet. Markus.jantti@sofi.su.se

ning beroende på vilken socioekonomisk egenskap som rörlighetsanalysen fokuserar på.

Men detta kan rimligen inte vara den enda faktor som individen inte kan påverka men som ändå påverkar hens utfall. Även om vi håller oss till föräldrarnas inflytande så torde inte bara deras inkomster (eller utbildning) vara av betydelse. För givna inkomster kan föräldrarnas förmåga till samarbete kring barnens uppväxt variera. En separation kan vara konsekvensen av sådana samarbetsproblem och i sig utgöra en omständighet som barnen inte råder över. Barn kan heller inte hållas ansvariga för kvaliteten hos bostadsområde och skolor under uppväxten, vilka därför bör betecknas som omständigheter. Samtidigt kan det vara just investeringar i bostadsområde och därmed skolor som föräldrar kan använda sina inkomster till, varför effekten av inkomster delvis kan gå via bostadsområde och skolor.

Det är således lätt att peka på andra faktorer än föräldrars inkomster och utbildning som källor till ojämlikhet i möjligheter. Det finns emellertid svårbedömda gränfall så det kan vara svårt att uppnå politisk konsensus kring var gränsen för individens ansvar går. Ett exempel på svår gränsdragning är avkastningen på flit i skolarbetet under barndomen. Många kan nog tycka att ett barns flit under övre tonåren är något som barnet förtjänar avkastningen på i vuxenlivet. Däremot menar nog de flesta att ett barns flit redan i förskolan eller lågstadiet är föräldrarnas ansvar och därmed en källa till ojämlikhet i möjligheter i vuxenlivet. Men var bör gränsen dras? Både värderingar och uppfattningar om hur verkligheten fungerar kan påverka var man vill dra denna gräns.

Graden av ojämlikhet i möjligheter

Vår andra kommentar är att vi vill

skilja mellan två olika uppgifter för forskningen på detta område. Den första är att forskningen bör förmedla en uppfattning om graden av ojämlikhet i möjligheter i vårt samhälle. Vi vill självfallet också veta hur denna ojämlikhet har utvecklats över tid och hur den ser ut i olika länder. En del studier av social rörlighet är utformade så att det går att sluta sig till hur stor andel av ojämlikheten som kan hänföras till den enda indikator på ojämlikhet som rörlighetsanalysen är baserad på. Det gäller de studier som skattar korrelationen i det aktuella utfallet mellan barn och föräldrar. Den förklarade andelen av ojämlikheten (i barngenerationen) mätt med variansen blir då helt enkelt kvadraten på korrelationskoefficienten. Den forskning som numera finns på området, och som delvis sammanfattas av Brandén och Nybom (2019), tyder på att sådana korrelationer för inkomst och utbildning sällan når över 0,5, vilket innebär att den förklarade variationen sällan når upp till 25 procent. Snarare framstår 20 procent som en övre gräns, åtminstone för länder i Europa. Skattningarna för Sverige i deras figur 4.2 är betydligt lägre än så.

Är då detta rimliga skattningar av nivån på ojämlikhet i möjligheter?¹ Vår bedömning är att så inte är fallet. Även om vi inte vet det exakta svaret så kan svaret mycket väl ligga kring 50 procent eller t o m ännu högre. Innan vi förklarar denna misstanke vill vi kort diskutera skillnaden mellan "under 20 procent" och "kring 50 procent" i dessa sammanhang. Olika personer kan självfallet värdera dessa storleksordningar olika beroende på politiska värderingar och på synen på hur utjämnande politik påverkar andra värden som ekonomisk effektivitet och personlig frihet. Säg att forskningen kan konstatera att det är den lägre gränsen som gäller. Vissa skulle kunna reagera på detta genom att hävda att alla sådana källor till ojämlikhet är oacceptabla och motiverar långtgående

utjämningspolitik utöver den rådande politiken. Men andra skulle nog hävda att merparten av ojämlikheten ändå har rimliga orsaker och därför förespråka försiktighet med utjämningspolitik. Om däremot forskningen skulle konstatera att 50 procent eller mer av den observerade ojämlikheten i ett viktigt utfall som, säg, långsiktig inkomst beror på faktorer som individer inte råder över är det högst troligt att betydligt fler skulle förespråka ytterligare utjämningspolitik. Skillnaden mellan dessa båda storleksordningar på graden av ojämlikhet i möjligheter bedömer vi därför som stor.

Vi grundar vår misstanke på att siffran för ojämlikhet i möjligheter kan ligga ”kring 50 procent” på resultaten från studier av syskonsamband i inkomster och utbildningsrelaterade utfall. Med sådana samband kan man beräkna den andel av variationen i utfallet som förklaras av faktorer som syskon delar. De delar självfallet den specifika föräldraegenskap som ingår i den intergenerationella analysen så effekten av denna egenskap fångas upp också av syskonsambandet. Men även många andra egenskaper av betydelse för framgång i vuxenlivet delas, såsom andra föräldraegenskaper än den som ingår i den intergenerationella analysen, skola och kamrateffekter från bostadsområde.

Den tillgängliga forskningen tyder på att den andel av variationen som förklaras av faktorer som syskon delar

är omkring tre gånger så hög som den andel som förklaras av den enstaka föräldravariabel som ingår i intergenerationella analyser.² Andelarna av variationen som förklaras av gemensamma syskonfaktorer brukar ligga mellan 30 och 50 procent.

Nu är dessa tal sannolikt underskattningar av familjens betydelse och därmed sannolikt också av graden av ojämlikhet i möjligheter. Vad som talar för en underskattning är att analysen bara fångar upp faktorer som syskon delar, medan det i kategorin ”omständigheter” mycket väl kan finnas faktorer som påverkar syskon olika. Syskon i olika ålder kan påverkas olika om familjen flyttar eller om någon förälder blir arbetslös. Dessutom bör genetiska faktorer hänföras till kategorin omständigheter och helsyskon, som inte är enäggstvillingar, delar i genomsnitt bara hälften av sin genupsättning med varandra. Motsvarande samband för enäggstvillingar är i regel klart högre varför man inte kan utesluta att över hälften av variationen i inkomster och utbildning beror på familjefaktorer i vid mening.³

Ojämlikhetens mekanismer

Den andra centrala uppgiften för forskningen är att förklara de mekanismer som ger upphov till ojämlikhet i möjligheter. Detta är uppenbarligen viktigt för att vägleda politiken att finna åtgärder med potential att minska denna typ av

¹ En reservation här är att det inte är självklart att välja variansen som mått på ojämlikhet. Det finns skäl att använda andra mått på ojämlikhet som uppfyller olika axiom som anses önskvärda för normativa analyser. Det finns också anledning att tillämpa flera mått så att analysen visar om resultaten är känsliga för om skillnader i botten, mitten eller toppen av fördelningen betonas. Björklund och Jäntti (2020) diskuterar och illustrerar dessa val. För den övergripande diskussionen i denna artikel kan vi dock bortse från denna problematik.

² Se Björklund och Jäntti (2020) för en översikt av resultat för olika länder.

³ Adermon m fl (2021a) citerar en studie av Björklund m fl (2005) där sambandet för enäggstvillingar kan tolkas som att 36 procent av variationen beror på gemensamma faktorer. I samma studie är resultatet för övriga syskon bara 17 procent. I denna studie användes dock ett mått på inkomster som var ett genomsnitt av bara tre år vilket ger lägre tal. Se Björklund och Jäntti (2020) för mer diskussion av rimligheten att använda samband för enäggstvillingar för denna analys.

ojämlikhet. Här behövs idealt specifik kunskap om vilka interventioner som kan förväntas utjämna möjligheterna i samhället. Även historiska studier av genomförda reformer är här av stort värde. Studier av detta slag bör ha en klar kausal design.

Men det behövs också mer övergripande insikter om vilken typ av mekanismer som skapar ojämlikhet i möjligheter. Vår bedömning av forskningen är att det har varit svårt att få fram en bild av vilken typ av effekter som är allra viktigast och var man därmed kan leta efter lovande interventioner.

Flera studier har försökt integrera grannskapsfaktorer i analysen, men dessa ansatser har i regel inte kunnat förklara vad det är som syskon delar utöver föräldrarnas resurser.⁴ Något större betydelse har sannolikt barns färdigheter i tidig ålder, men studierna av svenska förhållanden ger ändå inte någon långtgående förklaring till varför de intergenerationella sambanden är svaga i förhållande till syskonsambanden.⁵

Ytterligare ett skäl till att syskonsambanden är förhållandevis starka är att syskon kan påverka varandra. Några färskare studier har visat att interaktionen mellan syskon kan vara viktig och påverka utfall som skolresultat och utbildning.⁶ Det är dock svårt att utifrån dessa studier bedöma hur mycket av variationen i utfall som beror på sådan interaktion mellan syskon. Här återstår således mycket forskning.

Exemplet med interaktion mellan syskon aktualiserar frågan om alla källor till ojämlikhet i möjligheter är lika allvarliga. Säg att två syskon lyckas bra i vuxenlivet genom att stimulera och hjälpa varandra i skolan och i arbetslivet. Framgång som nås på detta sätt kan

mycket väl involvera betydande ansträngningar som de båda individerna förtjänar avkastningen på. Samtidigt kan man invända att det är en omständighet som man inte råder över att växa upp med stimulerande och hjälpsamma syskon, eller omvänt syskon som är dåliga förebilder och lockar till dåliga studievanor.

Nya svenska bidragen

Det nya bidraget hos Adermon m fl (2021a) är att utveckla analysen av föräldrabakgrunden till att inte bara inkludera föräldrarnas egenskaper utan även en bredare uppsättning av familjemedlemmar som bildar en slags familjedynasti.⁷ Den använda statistiska modellen förklarar barngenerationens skolresultat i årskurs 9 med utbildningsnivån (mätt i antalet skolår) för (i) föräldrar, (ii) föräldrars syskon, (iii) make/maka till föräldrars syskon, (iv) föräldrarnas kusiner, (v) make/maka till föräldrarnas kusiner och (vi) syskon till föräldrarnas kusiners make/maka. Att få fram denna information från de svenska registren är utan tvekan en prestation.

Den traditionella modellen för social rörlighet (eller persistens som författarna föredrar att kalla det omvända sambandet) utgörs av sambandet mellan barnens utfall och föräldrarnas egenskaper och detta är utgångspunkten för deras analys. Sedan adderas de övriga familjekategorierna steg för steg i regressionsanalysen. Det visar sig att dessa ytterligare familjevariabler är statistiskt signifikant skilda från noll. Den bredare familjen – dynastin – har således betydelse och inte bara föräldrarna.

Författarna använder sedan dessa skattningar för att predicera utfallen i

⁴ Se Björklund m fl (2010) för en studie av inkomster och Hederos Eriksson m fl (2016) för en studie av brottslighet.

⁵ Se t ex Björklund och Jäntti (2020).

⁶ Se t ex Altmeld m fl (2021) och Dahl m fl (2021).

⁷ SNS-rapporten sammanfattar resultaten i Adermon m fl (2021b).

form av barnens betygsgenomsnitt för två fall, dels ett grundalternativ, dels ett alternativ där alla familjemedlemmar har ett års längre utbildning än i grundalternativet. Det visar sig då att modellen med enbart föräldrarnas utbildning predicerar 0,36 standardavvikelse högre betygsgenomsnitt medan modellen med alla sex familjekategorier predicerar 0,52 standardavvikelse högre betygsgenomsnitt.

Hur ska man då tolka dessa resultat i termer av de frågor vi ställde ovan? Vi har svårt att se att dessa resultat kan användas för att belysa graden av ojämlikhet i möjligheter i det svenska samhället. Jämförelsen med en dynasti där precis alla familjekategorier har längre utbildning framstår som extrem. Utan att beakta vilken spridning i utbildning som *de facto* finns inom familjedynastier är det inte möjligt att uttala sig om vilket bidrag den utvidgade familjedynastin ger till ojämlikhet i möjligheter.

Vi har i stället fäst oss vid andelen förklarad variation (R^2) från de olika modellerna. Detta mått stiger från 0,15 för den enkla föräldramodellen till 0,17 för den fullständiga modellen. Detta tillskott till förklarad variation på två procentenheter framstår som ett rimligare mått på det extra bidraget till ojämlikhet i möjligheter från den större familjedynastin. Detta är inte särskilt mycket, särskilt inte om man försöker förstå den skillnad mellan ”under 20 procent” och ”kring 50 procent” som vi diskuterade ovan. Vår slutsats är att den utvidgade familjen inte bidrar särskilt mycket till ojämlikhet i möjligheter.

Det nya bidraget i Brandén och Nyboms (2019) bilaga till Långtidsutredningen 2019 är skattningar av trenden i den intergenerationella inkomströrligheten i Sverige. Detta är ingen trivial uppgift då det gäller att utnyttja befintliga data på bästa sätt så att långsiktiga inkomster mäts för två generationer i samma familj på ett sätt

som gör inkomsterna jämförbara över tiden. Vår bedömning är att författarna lyckats bra med detta arbete och att resultaten ger en trovärdig bild av utvecklingen av denna rörlighet för kohorterna födda 1955–80. När analysen omfattar alla barn (söner och döttrar) och föräldrainkomsten mäts som summan av faderns och moderns inkomst uppvisar tre standardmått på sambanden (rangkorrelationen, elasticiteten och korrelationskoefficienten) en viss uppgång för kohorterna födda från 1955–65 och därefter en något mindre nedgång, så att sambanden är på en något högre nivå för barn födda 1980 än för barn födda 1955. Separata analyser av söner och döttrar respektive fäder och mödrar uppvisar något andra mönster. Sambandet mellan döttrars inkomster och inkomsterna för respektive förälder har förstärkts över tiden. Sambandet mellan söners och mödrars inkomster har också förstärkts något över tiden, medan sambandet mellan söners och faders inkomster har försvagats.

Mot bakgrund av vår diskussion ovan är storleksordningen på dessa samband av intresse. Den korrelationskoefficient som redovisas för sambandet mellan barns och föräldrars inkomster är som högst bara marginellt högre än 0,20. Detta innebär att den andel av ojämlikheten som kan förklaras av den aktuella omständigheten – föräldrarnas gemensamma inkomster – bara är några procent. Det ligger självfallet i betraktarens ögon att avgöra om detta är allvarligt eller ej, men det är också rimligt att argumentera för att jämlikheten i möjligheter är betydande.

Framtida forskning

Frågan är slutligen vilken väg den framtida forskningen bör ta. Adermon m fl (2021a) skriver att den tredje generationens forskning i den nationalekonomiska traditionen bör bygga på breda begrepp såsom den utvidgade familjen.

Vi vill formulera detta annorlunda. Forskningen bör utgå från övergripande begrepp och mål som jämlikhet i möjligheter och inte från statistiska samband som rörlighet. Vi menar att indikatorn social rörlighet har blivit ett självändamål inom forskningen och bidragit till att fokus har förskjutits bort från den övergripande frågan om jämlikhet i möjligheter. Det mesta talar för att hindren för jämlikhet i möjligheter är många och av mycket olika slag. För att identifiera dessa hinder och finna lämpliga politiska verktyg för att eliminera dem krävs därför också en bred forskning med olika perspektiv. Även om vi nationalekonomer kan ge värdefulla bidrag till denna forskning finns säkert mycket att hämta också från andra samhällsvetenskaper som sociologi, psykologi, statsvetenskap och pedagogik.

REFERENSER

- Adermon, A, M Lindahl och M Palme (2021a), "Social rörlighet", *SNS Analys*, nr 82, december 2021.
- Adermon, A, M Lindahl och M Palme (2021b), "Dynastic Human Capital, Inequality and Intergenerational Mobility", *American Economic Review*, vol 111, s 1523–1548.
- Altmejd, A m fl (2021), "O Brother, Where Start Thou? Sibling Spillovers on College and Major Choice in Four Countries", *Quarterly Journal of Economics*, vol 136, s 1831–1886.
- Björklund, A, M Jäntti och G Solon (2005), "Influences of Nature and Nurture on Earnings Variation: A Report on a Study of Various Sibling Types in Sweden", i Bowles, S, H Gintis och M Osborne (red), *Unequal Chances: Family Background and Economic Success*, Russell Sage Foundation, New York.
- Björklund, A och M Jäntti (2020), "Intergenerational Mobility, Intergenerational Effects, Sibling Correlations and Equality of Opportunity: A Comparison of Four Approaches", *Research in Social Mobility and Stratification*, vol 70, artikel 100455.
- Björklund, A, L Lindahl och M Lindquist (2010), "What More than Parental Income, Education and Occupation? An Exploration of What Swedish Siblings Get from their Parents", *The B.E Journal of Economic Analysis and Policy*, vol 10, Contributions, Article 102, s 1–38.
- Brandén, G och M Nybom (2019), "Utvecklingen av intergenerationell rörlighet i Sverige", Bilaga 5 till Långtidsutredningen 2019, SOU 2019:55.
- Dahl, G, D-O Rooth och A Stenberg (2021), "Intergenerational and Sibling Peer Effects by Gender in High School Majors", NBER Working Paper 27618.
- Hederos Eriksson, K, R Hjalmarsson, M Lindquist och A Sandberg (2016), "The Importance of Family Background and Neighborhood Effects as Determinants of Crime", *Journal of Population Economics*, vol 29, s 219–262.
- Roemer, J (1998), *Equality of Opportunity*, Harvard University Press, New York.
- Roemer, J och A Trannoy (2016), "Equality of Opportunity: Theory and Measurement", *Journal of Economic Literature*, vol 54, s 1288–1332.